

УДК 314.151.3-054.73-057.875

Сас Н. М., Деньга Н. М., Матюха Ю. О.

ПРОБЛЕМА НАВЧАННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У КОНТЕКСТІ ПИТАНЬ «НАВЧАННЯ ПРОТЯГОМ ЖИТТЯ» ТА ОСВІТНЬОЇ МОБІЛЬНОСТІ

А Автори намагаються схарактеризувати проблему навчання внутрішньо переміщених осіб у контексті питань «навчання протягом життя» та освітньої мобільності; розглядають рефлексію як механізм зміни ідентифікаційних структур особистості внутрішньо переміщених студентів, пропонують індивідуальний освітній маршрут у якості засобу педагогічного супроводу внутрішньо переміщених студентів.

Ключові слова: навчання протягом життя, освітня мобільність, внутрішньо переміщені студенти, рефлексія, індивідуальний освітній маршрут.

Актуальність проблеми. В умовах швидкої зміни навколишнього середовища, підвищеної ризикованості, невизначеності висуваються нові вимоги до суб'єктів професійної діяльності, до професійної підготовки в умовах вищих навчальних закладів, до характеру і рівня розвитку особистих якостей. Актуальним наразі є дослідження питання навчання внутрішньо переміщених осіб у контексті питань «навчання протягом життя» та освітньої мобільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність, соціально-психологічні чинники проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні розкривають О. Блинова, Л. Гурч, Н. Тищенко, Б. Піроцький, М. Слюсаревський та ін.

Здатність до легкої зміни ідентифікаційних структур як чинник норми сучасної особистості обґрунтовано у роботах Г. Андреевої, С. Дружилова, Н. Сас, О. Советової та ін.

Рефлексія як механізм зміни людиною ставлення до минулого досвіду досліджується К. Вазіним, Н. Деньгою, В. Колеватовим, В. Лефевром, О. Піскуновою, Г. Щедровицьким та ін.; рефлексивне середовище – А. Бизяєвою, Р. Єрмаковою, А. Хлусовою та ін.

Індивідуальні освітні маршрути з точки зору проблемно-рефлексивного підходу розглядали І. Семенов, Р. Тур, І. Шаповальянц та ін.; діяльнісного – Л. Виготський, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн та ін.; соціально-педагогічного – М. Губанова, Ю. Матюха, І. Милославова, С. Савченко,

М. Соколова, В. Стрельцова та ін.

Формулювання цілей статті. Проблема навчання внутрішньо переміщених осіб у контексті питань «навчання протягом життя» та освітньої мобільності спеціально не досліджена, що й обумовило наукові пошуки.

Виклад основного матеріалу. Змінена система генерації й передачі знань, багаторазовий зріст їх обсягу призводить до швидкого оновлення теоретичних і професійних знань, що, у свою чергу, обумовлює перехід до освіти протягом життя, де базова освіта періодично повинна доповнюватися програмами додаткової освіти й організовуватися не як кінцева, завершена, а лише як основа, фундамент, що доповнюється іншими програмами [10].

В умовах, коли вища освіта постала перед необхідністю готувати професійні кадри, які стануть ефективними і затребуваними у глобальному ринку праці, основним способом «постачання» знань через кордон є міжнародна академічна мобільність (переміщення студентів і викладачів), що зумовлює розширення специфічних вимог до майбутніх випускників університетів (комунікація, відповідальність, вміння працювати в команді, адаптованість) [3].

Дефініція «мобільність» описує соціальні переміщення людей і співвідноситься як ціле й частина з поняттям і явищем внутрішнього переселення. Проте, з одного боку, мобільність є лише готовністю до внутрішнього переселення, а з іншого – внутрішнє переселення розглядається як

специфічний вид соціальної мобільності.

Кожна людина за життя переміщується, демонструючи різні види мобільності. Наприклад, при переїзді індивіда з одного місця в інше маємо територіальну мобільність, при зміні професії та роботи – професійну, при зміні родинного стану – сімейну мобільність. Це змінює позицію індивіда в суспільстві й свідчить про його переміщення в соціальному просторі. Однак «українські біженці» та внутрішні переселенці змушені були покинути свої домівки, щоб уникнути збройних конфліктів і насильства (від російської агресії в Криму та подій на Сході України) [16]. Внутрішнє переміщення за вказаних обставин класифікується як спадна, переважно стихійна мобільність, яка характеризується високою швидкістю та інтенсивністю, зниженням соціального статусу достатньо великої групи людей. На шляху до нового соціального статусу в індивідів виникає проблема входження в нову субкультуру, а також пов'язана із цим проблема взаємодії з представниками нового соціального середовища.

Внутрішньо переміщені особи в іншому культурному середовищі змінюють усі параметри свого соціального статусу, що призводить до соціально-психологічних наслідків соціальної мобільності. Зокрема, статусна нестабільність породжує острах соціального падіння. Цілком можливо, що статус внутрішньо переміщеної особи не знижуватиметься, але якщо він залишиться на колишньому рівні, це не означає, що індивід виконує свої соціальні обов'язки, тому що в ці обов'язки входить не просто підтримка даного статусу, а й його підвищення. Відсутність умов для цього підвищує незадоволеність. Через досить важкий процес засвоєння зразків нової, для внутрішньо переміщених осіб, субкультури: манер, етикету, стосунків існує загроза виникнення нервового напруження та стресу, як крайній випадок – нервового розладу та різкого зниження мотивації виконання своєї ролі. Зміна соціального статусу веде до розриву зв'язків у первинних групах: розриває зв'язки із друзями, родичами, може розбивати сім'ї, ставити бар'єри між батьками та дітьми, призводить до незворотних втрат професійної кваліфікації.

Таким чином, стан внутрішньо переміщених осіб (потрапляння в нові умови, до яких треба пристосуватися) може руйнувати ідентичність або різко змінювати її, оскільки ідентичність є продуктом взаємодії між «Я» та «іншими» [13].

Одним із каналів, які мають допомогти адаптуватися внутрішньо переміщеним особам до нових умов життя є освіта, зокрема, вища. Професійна підготовка внутрішньо переміщених осіб має сприяти формуванню нових моделей соціальної поведінки, конструювання особистісної системи цінностей та ідентифікаційних структур (Г. Андреева [1], С. Дружилов [6], Н. Сас [12], О. Советова [14]).

Дослідники наголошують, що здатність до легкої зміни ідентифікаційних структур стає вже не патологією, а чинником норми: постійна соціаль-

на мінливість із необхідністю формує суб'єкта, який легко змінює ролі й відповідні їм ідентичності. В оцінюванні людини епохи постмодерну, що вибудовує свій «відкритий проект ідентичності», варіює лише елемент особистої креативності: чи то вона створює цей проект, так би мовити, «за образом і подобою» суперечливого буття, чи зазначені особливості повсякденності змушують її шукати й / або продукувати нові змісти, що стають основою ідентичності.

Тож, освітні інститути, методики, технології повинні стати чинником успішності неперервного процесу мисленнєвих, поведінкових, емоційних новоутворень, що актуалізує пошук зовнішніх і внутрішніх механізмів їхнього формування.

Процес осмислення й переосмислення людиною своїх відносин із предметно-соціальним світом, які виявляються в її спілкуванні з іншими людьми, активному освоєнні норм і засобів різних діяльностей, і виражаються, з одного боку, в побудові нових образів себе, а з іншого – у виробленні адекватніших знань про світ з їх подальшим утіленням у вигляді конкретних дій розуміється як рефлексія. Тобто, внутрішнім механізмом вироблення у внутрішньо переміщених осіб нових моделей соціальної поведінки, конструювання особистісної системи цінностей та ідентифікаційних структур є рефлексія.

Поняття «рефлексія» включає методологічну (категорія свідомості) і методичну (процедури самостереження і саморегуляції) складові. Вона є універсальним механізмом саморегуляції, саморозвитку, самозміни індивіда як у внутрішньому плані (самосвідомість, самоприйняття, самоаналіз), так і в соціумі.

Нам імпонує трактування рефлексії як здатності «вийти» за межі актуальної діяльнісної ситуації. Завдяки рефлексії у людини може змінюватися ставлення до минулого досвіду (А. Огурцов). Рефлексія служить знаряддям критики наявного знання, завдяки чому знання і досвід стають динамічними, здатними до розвитку і виступають способами стимулювання виробництва знань і досвіду (В. Колеватов) [7]. Рефлексія є зв'язком між досвідом людини і різними ситуаціями, які є предметом освоєння. Рефлексія актуалізується у вигляді різних фіксацій, зокрема: розуміння, проблематизації, коригування діяльності, розгортання винахідницької та раціоналізаторської мислелі (Г. Щедровицький) [18]. «Рефлексія – здатність людини усвідомлювати власну діяльність, бачити в ній успіхи, помилки, виправляти їх і, таким чином, виробляти культурні цінності, визначати своє місце в світі, знати свої можливості» (К. Вазін) [7].

Раціонально застосовуються такі засоби рефлексії, як розуміння, проблематизація, коригування діяльності, оцінка й обговорення отриманого результату. У контексті досліджень О. Піскунової – потрібно вести мову про рефлексивно-проектну діяльність. Рефлексія є основою проектування на всіх його етапах: від постановки мети до

отримання та аналізу результату, що може бути представлено у вигляді наступного ланцюга: мета діяльності – рефлексивний аналіз ситуації – вибір, проектування і конструювання засобів діяльності на основі рефлексії на адекватність цих засобів поставленій меті – реалізація проекту – рефлексія на розрізнення проекту та реалізації (цілі і результату) [11]. Наочною ілюстрацією цієї умови розвитку рефлексії є практика проведення дослідження будь-якої практичної проблеми: здійснення теоретичного і практичного експериментального вивчення проблеми, відповідно до встановлених науковим стандартом стадій планування дослідження, проведення дослідження і підготовки наукового звіту.

Важливою умовою розвитку рефлексії внутрішньо переміщених осіб є використання різних соціально-педагогічних і психологічних заходів для розвитку рефлексії: учасники мають можливість обмінюватися досвідом, спільно аналізувати проблемні ситуації, що виникають, їх сприйняття й варіанти вирішення, тобто проводити рефлексію власного досвіду.

Системною умовою осмислення і переосмислення внутрішньо переміщеними особами своїх відносин із предметно-соціальним світом (спілкування з людьми нового культурного та соціального середовища, активному освоєнні нових норм і засобів різних діяльностей), можливістю свідомого вибору засобів саморозвитку та самореалізації є наявність рефлексивного середовища, яке створюється у процесі вирішення проблем. У дослідженні спираємося на трактування рефлексивного середовища А. Бизяєвою, Р. Єрмаковою, А. Хлусовою, котрі характеризують його як систему умов розвитку особистості, що відкриває можливість самодослідження й самокорекції соціально-психологічних і професійних ресурсів і сприяє виникненню потреби до рефлексії. Рефлексивне середовище характеризується максимальним урахуванням запитів і потреб усіх учасників процесу адаптації та соціально-педагогічного супроводу внутрішньо переміщених осіб, і на основі цього регулюються відносини суб'єктів між собою і з оточуючим соціумом. При встановленні міжособистісних взаємодій формується визначене, властиве лише цим взаємодіям рефлексивне середовище. Правильно побудоване рефлексивне середовище саме починає діяти і стає активним [17].

Зовнішнім, об'єктивним, незалежним від внутрішньо переміщених осіб, в умовах ВНЗ, науковим підходом до педагогічного супроводу їхньої успішної адаптації у новому культурному середовищі є індивідуальний підхід. Суть цього підходу полягає в управлінні розвитком студента (у тому числі й зі складу внутрішньо переміщених), що базується на глибокому знанні рис його особистості й умов життя. Педагогіка індивідуального підходу передбачає пристосування форм і методів педагогічного впливу до індивідуальних особливостей студента з метою забезпечення запроєктованого рівня розвитку особистості [9]. За-

стосування індивідуального підходу, індивідуальної педагогічної підтримки у навчанні внутрішньо переміщених студентів передбачає вибір такої стратегії, яка б максимально сприяла розвитку особистості. Педагог повинен шукати ті специфічні для кожного, несхожі, неповторні умови, які б впливали на розвиток якостей особистості, життєвої активності [2; 5].

Сучасні концепції індивідуалізації навчання, які припускають, що цей процес має будуватися на основі індивідуальних програм, індивідуальних освітніх маршрутів і набувати для майбутніх фахівців особистісного значення, має стати мотивованим. «Індивідуальний освітній маршрут» на засадах проблемно-рефлексивного підходу (В. Лефевр, І. Семенов, Р. Тур, І. Шаповальянц) спрямований на вирішення конкретних проблем і розвиток навичок самостійного прийняття рішення. Він ґрунтується на заохоченні внутрішньо переміщених студентів визнавати і спиратися на свої сильні сторони і ресурси; робити акцент на майбутньому, враховуючи при цьому минулий досвід, який є надзвичайно важливим у досягненні успіху. Особливо привабливим у застосуванні проблемно-рефлексивного підходу до проектування індивідуальних освітніх маршрутів є спільна робота з внутрішньо переміщеним студентом, без нав'язування своєї думки або уявлень про те, як він повинен думати, що він повинен і що не повинен робити. Отже, співпраця є основною частиною проблемно-рефлексивного підходу. Увесь підхід будуватиметься на вже існуючих сильних сторонах внутрішньо переміщеного студента, які можуть бути мобілізовані, щоб рухатися в правильному напрямку.

Підґрунтям діяльнісного підходу (Л. Виготський, В. Давидов, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн) до проектування «індивідуальних освітніх маршрутів» є той факт, що становлення та розвиток особистості відбувається у різноманітних видах діяльності. Реалізація цього підходу передбачає моделювання структури навчальної, практично-педагогічної, проєктивно-педагогічної та наукової діяльності внутрішньо переміщених студентів, спрямованої на їхній особистісний розвиток як суб'єктів діяльності.

Соціально-педагогічний підхід (М. Губанова, І. Милославова, С. Савченко, М. Соколова, В. Стрельцова) до включення внутрішньо переміщених студентів у проектування й реалізацію індивідуальних освітніх маршрутів передбачає:

- ретельне вивчення освітніх потреб, досягнень і особистісно-професійних прагнень, актуальних освітніх проблем внутрішньо переміщених студентів і можливостей освітнього середовища ВНЗ у розв'язанні цих проблем, у задоволенні потреб, у розвитку досягнень і намірів;
- ознайомлення студентів із освітньою програмою, навчальними програмами, варіантами їхнього освоєння;
- допомогу внутрішньо переміщеним студентам в осмисленні власних освітніх проблем, у проєк-

туванні індивідуального освітнього маршруту та його описі (цілі, етапи, способи й форми досягнення цілей, очікувані результати);

– сприяння в послідовній реалізації індивідуального освітнього маршруту (оцінювання й самооцінювання поточних результатів, коректування маршруту, підтримка успіхів у навчанні);

– включення внутрішньо переміщених студентів у самооцінювання результатів реалізації індивідуального освітнього маршруту.

Індивідуальні освітні маршрути відрізняються низкою параметрів: цілями, графіком вивчення дисципліни, змістом, обсягом домашніх і позааудиторних завдань, рівнем складності вивчення дисципліни [15].

Дослідники індивідуальних освітніх маршрутів зазначають, що функції суб'єкта діяльності з проектування індивідуального освітнього маршруту можуть бути зосереджені або на «полюсі викладача», або на «полюсі внутрішньо переміщеного студента». У першому випадку сам педагог визначає, що і як має робити студент, проходячи свій освітній маршрут, тобто фактично розробляє для нього індивідуальну програму навчання, відштовхуючись від власних уявлень про індивідуальні особливості конкретного студента. У другому – студентів делегується право обирати й освоювати зміст освіти, який його цікавить, викладач при цьому здійснює консультативну функцію.

Зміст діяльності такого консультування вбачаємо у розкритті потенціалу внутрішньо переміщеного студента для максимізації власної продуктивності та ефективності. З цією метою застосовуються педагогічні та психологічні прийоми та методики, орієнтовані на ефективне досягнення намічених цілей, створення умов для того, щоб студент сам зрозумів, що йому треба робити, визначив способи, за допомогою яких він може досягти бажаного, сам вибрав найдоцільніший спосіб дії і намітив основні етапи досягнення своєї мети.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, проблеми змін ідентифікації особистості, обумовлених питаннями «навчання протягом життя» та освітньої мобільності і змін ідентифікації внут-

рішньо переміщених студентів в Україні, розглядаємо як узаємозв'язок загального з конкретним. Основним механізмом осмислення, переосмислення внутрішньо переміщеними студентами свого досвіду і вироблення нових образів себе (мисленевих, поведінкових, емоційних новоутворень) є рефлексія. Серед засобів педагогічного супроводу означених процесів, оптимальним, на наш погляд, є індивідуальний освітній маршрут.

Список використаних джерел

1. Андреева, Г. Социальная психология сегодня: поиски и размышления / Г. Андреева. – Москва: МПСИ, 2009. – 160 с.
2. Володько, В. М. Індивідуалізація й диференціація навчання: понятійно-категорійний аналіз / В. М. Володько // Педагогіка і психологія. – 1997. – №4. – С. 9–17.
3. Гурч, Людмила. Мобільність студентів та професорсько-викладацького складу як фактор підвищення конкурентоспроможності вищої освіти України в європейському просторі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://personal.in.ua/article.php?id=53>.
4. Денга, Н. М. Характеристика педагогічних умов розвитку професійної рефлексії педагога / Н. М. Денга // FOLIA COMENIANA: вісник Польсько-української науково-дослідної лабораторії дидактики імені Я. А. Коменського / гол. ред. Муковів О. П. – Умань: ФОР Жовтій, 2016. – С. 82–88.
5. Долгова, В. Індивідуалізоване навчання як стратегія / В. Долгова // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. – 2013. – №3. – С. 40–41.
6. Дружилів, С. А. Індивідуальний ресурс професійного розвитку як необхідне условие становлення професіоналізму человека / С. А. Дружилів // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2010. – № 5 – С. 145–148.
7. Зинченко В. П. Методологические вопросы психологии / В. П. Зинченко, С. Д. Смирнов. – Москва: Изд-во МГУ, 1983. – 165 с.
8. Лефевр, В. А. Рефлексія / В. А. Лефевр. – Москва: Когито-Центр, 2003. – 496 с.
9. Мойсенок, Н. Є. Індивідуалізація й диференціація навчання / Н. Є. Мойсенок // Педагогіка: навч. посіб. – Київ: Кондор, 2007. – С. 305–306.
10. «Освіта протягом життя: світовий досвід і українська практика» Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/252>.
11. Пискунова, Е. В. Професійна педагогічна рефлексія в діяльності й підготовці педагога [Електронний ресурс] // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2005. – Вып. № 1. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/professionalnaya-pedagogicheskaya-refleksiya-v-deyatelnosti-podgotovke-pedagoga>.
12. Сас, Н. М. Тенденції професійної підготовки майбутніх керівників навчальних закладів до інноваційного управління (теоретико-методологічний аспект) [Текст]: дис. ... на здоб. наук. ступ. докт. пед. наук: спец.: 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Н. М. Сас, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. – 2015. – 558 с.
13. Слюсаревський, М. М. Психологія міграції: навч. посіб. / М. М. Слюсаревський, О. Є. Блинова; НАПН України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кіровоград: ТОВ «Імекс ЛТД», 2013. – 244 с.
14. Советова, О. С. Социальная психология инноваций (основания, исследования, проблемы): дисс. ... д-ра психол. наук: спец.: 19.00.05 «Специальная психология» / Советова Ольга Сергеевна; Санкт-Петербургский гос. ун-т. – СПб., 1998. – 315 с.
15. Соколова, М. Л. Проектирование индивидуальных образовательных маршрутов студентов в вузе: автореф. дисс. ... на стипс. учён. степ. канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / М. Л. Соколова; Поморский гос. ун-т им. В. М. Ломоносова. – Архангельск, 2001. – 22 с.
16. Тищенко, Н. І., Внутрішньо переміщені особи в Україні як проблема сьогодення / Н. І. Тищенко, Б. Ю. Піроцький // Молодий вчений. – 2014. – № 10(13)(2). – С. 124–126.
17. Хлусова, А. А. Рефлексивная среда как компонент технологии формирования рефлексивной компетентности студентов [Электронный ресурс] / А. А. Хлусова // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2011. – Вып. № 3. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/refleksivnaya-sreda-kak-komponent-tehnologii-formirovaniya-refleksivnoy-kompetentnosti-studentov>.
18. Щедровицкий, Г. П. Рефлексия и её проблемы / Г. П. Щедровицкий // Рефлексивные процессы и управление. – 2004. – № 2, Т. 4. – С. 72–77.

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 07.11.2016

Сас Н. Н., Денга Н. Н., Матюха Ю. А. Проблема обучения внутренне перемещённых лиц в контексте вопросов «обучение в течение жизни» и образовательной мобильности.

А Авторы пытаются охарактеризовать проблему обучения внутренне перемещённых лиц в контексте вопросов «обучение в течение жизни» и образовательной мобильности; рассматривают рефлексию как механизм изменения идентификационных структур личности внутренне перемещённых студентов, предлагают индивидуальный образовательный маршрут в качестве средства педагогического сопровождения внутренне перемещённых студентов.

Ключевые слова: «обучение в течение жизни», «образовательная мобильность», внутренне перемещённые студенты, рефлексия, индивидуальный образовательный маршрут.

Sas N. M., Denga N. M., Matyuhа Yu. O. The problem of education of internally migrant persons in the context of «lifelong learning» and educational mobility.

В In the article the authors try to characterize the problem of teaching internally migrant persons in the context of the questions «Education as long as life» and educational mobility; consider reflection as a mechanism of changing identification of the structure of personality of internally migrant students, offering individual educational route as a means of pedagogical support to internally migrant students.

Key words: «lifelong learning», educational mobility, internally migrant students, reflection, individual educational route.